

І.Ф.Прокопенко, О.В.Мельникова

ВИЩА ОСВІТА ЯК ЧИННИК ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ УКРАЇНИ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

У сучасних умовах становлення економіки знань розвинені країни все більше уваги приділяють дослідженню ролі вищої освіти як фактору економічного зростання держави. Для української економіки, яка має досить високі кількісні показники стану вищої освіти, актуальним є підвищення її якісної складової. Метою дослідження є аналіз сучасного стану вищої освіти як галузі економіки та визначення перспектив її подальшого ефективного розвитку. У статті на основі статистичного аналізу та теоретичного узагальнення досліджено економічний аспект сучасного стану вищої освіти в Україні. Визначено проблеми диспропорційності функціонування вищої школи, розглянуто недоліки фінансування національної вищої освіти, виявлено невідповідність між запитами роботодавців і компетентністю випускників, проаналізовано науковий потенціал вищої школи та розкрито особливості експорту освітніх послуг національними ВНЗ. Запропоновано напрями розвитку вищої освіти задля економічного зростання України, кожний з яких потребує подальшого дослідження.

Ключові слова: вища освіта, економічний розвиток, вищі навчальні заклади, освітні послуги, видатки на вищу освіту, фінансування, експорт освітніх послуг.

В современных условиях становления экономики знаний развитые страны все больше внимания уделяют исследованию роли высшего образования как фактора экономического роста страны. Для украинской экономики, которая имеет достаточно высокие количественные показатели состояния высшего образования, актуальным является повышение ее качественной составляющей. Целью исследования является анализ современного состояния высшего образования как отрасли экономики и определение перспектив дальнейшего его эффективного развития. В статье на основе статистического анализа и теоретического обобщения исследованы экономический аспект современного состояния высшего образования в Украине. Определены проблемы диспропорции функционирования высшей школы, рассмотрены недостатки финансирования национального высшего образования, выявлено несоответствие между запросами работодателей и компетентностью выпускников, проанализирован научный потенциал высшей школы и раскрыты особенности экспорта образовательных услуг национальными вузами.

Предложены направления развития высшего образования для экономического роста Украины, каждый из которых требует дальнейшего исследования.

Ключевые слова: *высшее образование, экономическое развитие, высшие учебные заведения, образовательные услуги, расходы на высшее образование, финансирование, экспорт образовательных услуг.*

In the modern conditions of the knowledge economy development, developed countries pay more and more attention to the research of the role of higher education as a factor of the country's economic growth. For the Ukrainian economy, which has high enough quantitative indicators of the state of higher education, it is important to increase its quality component. The aim of the study is to analyze the current state of higher education as a branch of the economy and to determine the prospects for its further effective development. The economic aspect of the current state of higher education in Ukraine is studied in the article on the basis of statistical analysis and theoretical generalization. The problems of the disproportion in the functioning of higher education are defined, the shortcomings of financing of the national higher education are examined, the discrepancy between employers' requests and the competence of graduates is revealed, the scientific potential of the higher school is analyzed and the peculiarities of export of educational services by national universities are revealed. Directions for the development of higher education for the economic growth of Ukraine are proposed, each of which requires further research.

Key words: *higher education, economic development, higher education institutions, educational services, higher education outgoings, financing, export of educational services.*

Постановка проблеми. У сучасному світі більшість країн визнали роль вищої освіти як базового компоненту економіки знань та одного із факторів економічного розвитку держави. Більш того, сама освітня галузь стає однією з провідних продуктивних галузей в економіці розвинених держав та сприяє їх конкурентоспроможності на світових ринках. Це підтверджують численні дослідження, присвячені аналізу джерел економічного зростання країни та визначенню чинників підвищення людського капіталу. Проте статистичні дані щодо освітнього потенціалу України та показників її соціально-економічного розвитку є доволі неоднорідними. Так, за 2016 рік Україна суттєво (на 5 пунктів) підвищила свої позиції за рівнем розвитку людського капіталу, опинившись на 26 місці серед 130 країн, проте зростання національної економіки не відбулося (реальний ВВП та ВВП на душу населення у доларах США продовжували скорочуватися). Також за загальним індексом

конкурентоспроможності країн Україна у 2016 році посіла 85 місце із 138 країн, утім дані стану вищої освіти, як складової цього індексу, мають значно кращі показники за інші (33 місце). Однак і тут спостерігаються суттєві відмінності між кількісними та якісними ознаками: за охопленням вищою освітою – 11 місце, за якістю системи освіти – 56 місце, а за якістю менеджменту освіти – 93 місце [1]. Отже, маючи вагомий ресурсний потенціал у галузі вищої освіти, Україна неефективно його використовує для економічного та суспільного розвитку. Тому актуальним на сьогодні є дослідження сучасного ринку послуг вищої освіти, його взаємодії з ринком праці, експорту освітніх послуг вищої школи та визначення економічних аспектів ефективного розвитку вищої освіти.

Аналіз актуальних досліджень. Питання впливу вищої освіти на економічний розвиток країни досліджували чимало науковців, зокрема В.Гейць, А.Гальчинський, Е.Дюркгейм, О.Зикова, У.Искаков, І.Каленюк, Т.Лебеда, Е.Тофлер, А.Чухно та інших. Стан національної системи вищої освіти та окремих її елементів аналізувався у працях Т.Богоглиба, І.Жиляєва, В.Ковтунця; І.Маркіної, Л.Плахотнікової, М.Репко, Ю.Рудої, М.Сьомкіна й ін., а також у законодавчих та статистичних виданнях. Проте динамічність національної економіки обумовлює необхідність продовження досліджень ролі вищої школи у загальному розвитку країни.

Метою статті є аналіз сучасного стану вищої освіти як галузі економіки та визначення перспектив її розвитку задля досягнення економічного зростання України.

Виклад основного матеріалу. У світовій практиці особлива увага приділяється проблемі впливу вищої освіти на економічне зростання, тому що від 70 до 90% ВВП визначається науково-технічним прогресом та інноваційною економікою. Економіка може розвиватися виключно в умовах підвищення рівня освіченості залучених до неї працівників, які здійснюють істотний внесок до суспільного виробництва. Так, за оцінками експертів, в країнах з найбільш розвиненою економікою в середньому 60% приросту національного доходу визначається приростом знань і освіченістю суспільства [4].

В Україні здебільшого населення отримує вищу освіту у державних вищих навчальних закладах (ВНЗ) – 1,45 млн. студентів навчається у 338 установах. При цьому загальна кількість ВНЗ різних форм власності й рівнів акредитації становить 657 одиниць, 130 з яких – приватні. Проте спостерігається певна диспропорція між кількістю приватних ВНЗ (19,8% від загальної чисельності) та кількістю студентів, що в них навчається, (8,3%) [5, с.10]. Це свідчить про нереалізований на повну потужність потенціал приватних ВНЗ, і як наслідок, недоотримання доходів бюджету держави.

Місце ВНЗ в економічному розвитку країни можна визначити за декількома аспектами. По-перше, ВНЗ є економічним суб'єктом, який сам може заробляти кошти та розпоряджатися ними. По-друге, розвиток ВНЗ підвищує зайнятість населення, працевлаштовуючи не тільки співробітників, але й залучаючи студентів до розробки та впровадження спільно із науковцями стартапів. По-третє, ВНЗ є базою для розвитку інновацій та наукових розробок, які є необхідними елементами економічного зростання. Ще одним недооціненим аспектом ролі ВНЗ є внесок освітньої установи у розвиток власного регіону або міста. Враховуючи особливості місцевості та її ресурсний потенціал, ВНЗ розробляють відповідні програми підготовки фахівців, спрямовують наукові дослідження на їх розвиток.

В Україні видатки на вищу освіту є досить високими порівняно з іншими країнами. На 01.11.2016 р. вони становили 30595,9 млн. грн. або 1,9% ВВП [5, с.4], що свідчить про збільшення фінансування порівняно з двома попередніми роками. Світовий досвід показує, що у розвинених країнах рівень державних витрат на вищу освіту становить лише 1% ВВП [6]. На жаль, порівняно високі витрати держави на вищу освіту в Україні сприяють лише збільшенню кількості осіб, що мають вищу освіту, однак не приводять ні до підвищення показників продуктивності праці, ні до задоволеності роботодавців якістю робочої сили.

Таку ситуацію можна пояснити певними диспропорціями, що виникли внаслідок повільної реакції уряду на демографічні зміни у країні. Так, кількість

дітей у віці 15-19 років скоротилася протягом 2000-2015 років на 41%, а кількість студентів – на 8%. У 2016 році 82,3% молоді навчалася у ВНЗ, що на 65% більше, ніж у 2000 році. Збільшення в країні осіб із вищою освітою призвело до того, що 30% українців відчують, що мають вищий рівень освіти, ніж потрібно для виконання робіт [6].

Ще одна диспропорція – протягом 2010-2015 років загальна кількість студентів скоротилася на 33%, а кількість тих, що навчаються коштом держбюджету, – лише на 19%. У 2016 році більше половини зарахованих абітурієнтів (51% від загального обсягу) навчалися за кошти держави порівняно з 38% у 2010 році [6]. Отже, уряду та певним відомствам України необхідно провести чіткі розрахунки щодо напрямів та обсягів підготовки затребуваних економікою країни фахівців.

Аналіз фінансування вищої освіти в Україні показав, що фінансування здійснюється на 46,2% з державного бюджету, на 4,6% – з місцевого бюджету, фізичні особи фінансують систему вищої освіти на рівні 48,6%. Треба відзначити, що в останні роки спостерігається динаміка збільшення фінансування за рахунок державного бюджету та зменшення фінансування вищої освіти домогосподарствами [5, с.11]. Загалом, така структура фінансування вищої освіти відповідає загальноєвропейським тенденціям, але треба враховувати рівень інфляції, індекс споживчих цін, абсолютний і відносний показники обсягів фінансування. Ці показники показують, що відносний рівень фінансування ВНЗ за останні три роки скоротився в три рази і призвів до того, що фінансується лише заробітна плата (60% державних видатків на вищу освіту), стипендії (32%) і частково комунальні послуги. Кошти для розвитку ВНЗ, на капітальні витрати взагалі не виділяються. Витрати домогосподарств на вищу освіту також значно зменшилися (на 12% за останні 5 років). Роботодавці, бізнес практично не фінансують розвиток вищої освіти в Україні (0,6%) [2, с.76].

У бюджеті на 2017 рік розмір стипендій було підвищено, загалом на них закладено 5 млрд грн, що на 1,5 млрд грн більше, ніж у 2015 році. 4 млрд грн

виділяються МОН на академічні стипендії, а 1 млрд грн — на соціальні стипендії, які знаходяться у віданні Міністерства соціальної політики. Загалом, витрати державного бюджету на фінансування стипендій в Україні є досить високими, у європейських країнах вони становлять близько 17% [6].

За рівнем заробітних плат науково-педагогічним працівникам у 2015 році Україна посіла 142 місце в світі, далеко після Зімбабве та Гани. Існуючі в Міністерстві освіти і науки підходи до оплати праці науково-педагогічних працівників є згубними для вищої освіти. Низький рівень заробітної плати науковців призвів до того, що в період 2014-2016 років 311 докторів і кандидатів виїхали за межі України [2, с.73]. Також незадовільна заробітна плата професорсько-викладацького штату сприяє корупції у системі вищої освіти, зниженню професіоналізму викладачів та погіршенню якості викладання.

Ефективне функціонування системи вищої освіти виступає стратегічним завданням держави, від вирішення якого залежать і соціальна стабільність, і економічне зростання, і, як наслідок, підвищення конкурентоспроможності національної економіки. Сьогодні в Україні спостерігається певний розрив між потребами галузей економіки та структурою спеціальностей вищої освіти і рівнем підготовки фахівців. Так, на 1 січня 2017 року в Україні налічувалося 4,9 тис. безробітних, які упродовж року з дня закінчення ВНЗ зареєструвалися в службі зайнятості, з них 46,3% мали освітньо-кваліфікаційний рівень молодшого спеціаліста, 26,6% – спеціаліста, 20,5% – бакалавра та 6,6% – магістра. При цьому найбільше безробітних спостерігається серед випускників за напрямом підготовки «Соціальні науки, бізнес і право» (35,2%), «Інженерія» (12,7%) та «Гуманітарні науки та мистецтво» (12,2%) [3].

На сьогодні найбільш затребуваними залишаються програмісти, менеджери з продажів та архітектори. Проте, у 2016 році найбільше бюджетних місць було надано спеціальностям «середня освіта» (13307 місць), «медсестринство» (8803 місць), «електроенергетика, електротехніка та електромеханіка» (7407 місць), а на «комп'ютерні науки та інформаційні

технології» зараховано лише 4985 бюджетників [8]. Отже, для ефективного розвитку економіки необхідно уникати диспропорцій між попитом на робочу силу та її пропозицією, узгоджувати взаємозв'язки між ВНЗ та ринком праці.

Вища освіта завжди поєднувалась із науковими дослідженнями, бо вони є одним із основних чинників економічного розвитку країни. Світові рейтинги університетів значною мірою визначаються обсягами і результатами наукових досліджень. Україна має значні проблеми із проведенням ефективної наукової, науково-технічної та інноваційної політики. Стан наукової сфери за останні роки різко погіршився: скорочено обсяг замовлень на наукову та науково-технічну продукцію, скоротилася кадрова й матеріальна база проведення досліджень і розробок, різко зменшилася результативність самої науки. Дослідники у значній мірі пов'язують це зі зміною фінансової підтримки науки. У 2013 році питома вага загального обсягу витрат у ВВП становила 0,77 %, у т. ч. за рахунок коштів державного бюджету - 0,33 %. Сектор вищої освіти у 2013 році отримав 688057,6 тис. грн. фінансування витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт (6,1 % всіх витрат на науку), 63,7% з яких надійшла з держбюджету. Кількість ВНЗ, які виконували наукові та науково-технічні роботи у 2013 р. складала 180 установ, що на 4,5% більше порівняно з 2010 р. [7]. Підготовку аспірантів на 1 січня 2017 р. здійснював 231 ВНЗ, а докторантів – 176 ВНЗ. У закладах вищої освіти у 2016 р. навчалися 25963 аспіранти, що на 3,5% менше, ніж у 2013 р. [5, с.6, с.18]. Цей спад пояснюється не зменшенням зацікавленості молоді у подальшому науковому зростанні, а здебільшого демографічним фактором та політичними подіями, що відбулися у нашій країні за останні три роки.

Збільшити доходи ВНЗ і принести додаткові кошти до скарбниці країни може експорт освітніх послуг вищої школи. На сьогодні в Україні навчається понад 52 тисячі іноземних студентів із 147 країн світу. Експорт українських послуг вищої освіти здійснюється переважно до Азербайджану (16,9% у структурі іноземних студентів), Туркменістану (12%), Індії (11,3%), Нігерії (5,8%), Марокко (5,5%) та Грузії (5%). Найбільшим іноземним попитом

користуються ВНЗ Харківської та Одеської областей і м.Кієва [5, с.113-117]. Іноземних студентів в українській вищій освіті приваблюють невисокі вимоги до рівня знань при вступі до ВНЗ, відносно низька вартість навчання та проживання порівняно із США та європейськими країнами, фундаментальність окремих напрямків освіти (фізико-математична, хімічна школи), наявність навчальних програм англійською або російською мовами, визнання дипломів про вищу освіту, виданих українськими ВНЗ. Проте, на жаль, рівень престижності вітчизняних закладів вищої освіти все ще залишається невисоким і тому необхідно вживати заходи щодо його підвищення.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Вітчизняна система вищої освіти на сьогодні має досить високі, відносно інших країн світу, показники за кількістю ВНЗ, охопленням населення вищою освітою, відсотком державних видатків на вищу школу. Проте за якістю підготовки фахівців, їх подальшим працевлаштуванням, ступенем розвитку науки та інноваційною діяльністю, інтегрованістю у світовий науково-освітній простір українська вища освіта має достатньо недоліків та дисбалансів, які стримують її ефективний розвиток.

Отже, для того, щоб вища освіта дійсно сприяла економічному зростанню української економіки доречно провести ряд заходів, спрямованих, по-перше, на підвищення якості освіти – реформувати зміст освіти відповідно сучасним науковим досягненням і новітнім технологіям; упровадити дуальну систему вищої освіти, що матиме цикли теоретичного і практичного навчання та наблизить якість підготовки фахівців до вимог ринку праці; розробити спільні проекти бізнесу і ВНЗ щодо наукових новацій; створити сучасну матеріально-технічну базу; розробити ефективний механізм фінансового забезпечення вищої освіти; удосконалити нормативи державного замовлення та ін. По-друге, стратегічним напрямом розвитку вищої освіти має стати її інформатизація – доступність дистанційної освіти; запровадження змішаного навчання, в рамках якого відбувається фьюжин освіти: студент здобуває знання і самостійно (в режимі онлайн), і віч-на-віч, з викладачем; опанування онлайн-простором для

просування освітніх послуг вищої школи, розміщення досліджень українських науковців і викладачів у міжнародних наукометричних базах та ін. Третім напрямом підвищення ефективності української вищої школи має стати інтернаціоналізація освіти – розробка програм розвитку експорту освітніх послуг, академічної мобільності студентів, ефективної участі українських ВНЗ у проведенні транскордонних досліджень та ін. Означені шляхи модернізації системи вищої освіти розкриті неповно та потребують більш детального вивчення у подальших дослідженнях.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. The Global Competitiveness Report 2016-2017 // [Електронний ресурс].— Режим доступу: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-index/> (дата звернення: 17.05.2017)
2. Боголиб Т.М. Финансирование высшего образования Украины: проблемы и перспективы их решения // American Scientific Journal № 1 (9) / 2017.- С. 70-78.
3. Державна служба зайнятості // [Електронний ресурс].— Режим доступу: // http://www.dcz.gov.ua/control/statdatacatalog/list/category?cat_id=30543 (дата звернення: 20.05.2017)
4. Искаков У.М. Рост экономики через качественное образование // [Електронний ресурс].— Режим доступу: <https://articlekz.com/article/13764> (дата звернення: 17.05.2017)
5. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2016/17 навчального року // Статистичний бюллетень, - Київ, 2017.- 208 с.
6. Репко М., Руда Ю. Освіта по-українськи: 129 мільярдів — марнотратство чи інвестиція? // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/publications/2017/02/15/620955/> (дата звернення: 18.05.2017)
7. Стратегія реформування вищої освіти в Україні до 2020 року. Проект (неофіційний текст) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/NT1109.html (дата звернення:
19.05.2017)

8. Топ-10 спеціальностей вступної кампанії - 2016 // [Електронний ресурс]. –
Режим доступу: <http://osvita.ua/vnz/52013/> (дата звернення: 15.05.2017)